

פתח דבר

עשר שנים חלפו מאז העלה מ' גושן-גוטשטיין לפני חברי המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית תכנית להוציא לאור מהדורה של המקרא, אשר תקבץ ותשטח לפני המעיין את כל העובדות הידועות לנו על נוסח המקרא והתפתחותו. גלגולים שונים עברו על התכנית משעה שעלתה על הלב, ועם זאת לא נשתנתה המטרה העיקרית: ההדרת כתב היד המסורתי שהוא כחוקת ה'מוסמך' ביותר שמשיגה ידנו יחד עם המסורה שלו, ובצירוף מערכת אפארטים המציעים בעקיבות את כל החומר הטכסטואלי לפי מדוריו, כדי שכל מעיין יוכל לראות לפניו את העובדות במכלולן ולגבש הערכה משלו. משום התפיסה הפילולוגית שביסוד המהדורה לא נכללו באפארטים הצעות לתיקוני טכסט.

מן המותר להעיר כי תפסנו את מפעלנו כבעל אופי מדעי בלעדי, ושיתוף צוות חוקרים שהם בעלי השקפות שונות מסמל את שאיפתנו שלא להביא אלא עובדות בלבד. אם מתקבל הרושם שבמהדורה זו מסתמנת שקילה זהירה ואולי אף שמרנית של גרסאות אפשריות, הרי שכך נתגבשה מתוך העמקה בחומר לפי מיטב הבנתנו. שכן הרבה גרסאות המוצעות בספרות המקצועית לא נראו לנו מקיימות על פי ניתוח עובדות.

כרך הדוגמה המוגש בזה מציין את סיום הצעד הראשון של עבודתנו. ספר ישעיהו, ראשון הספרים שבמהדורתנו, כבר עובד כולו והתוצאות גרשמו ומוינו – מדור מדור ואלפי פתקאותיו. מחקרי התצפית הכלליים שהם מסד למהדורה כולה נשלמו. נסלל שביל צר אל שקילת המובאות מן המקרא שבספרות חז"ל, ונבדקו האפשרויות לניצול מקורות אלו למטרותינו בלי שיהיו בידינו מהדורות ביקורתיות של כל אותה ספרות. ואולי זו היתה הקשה שבמשימות. שהרי כאן אי אפשר להתחיל בספר אחד מן המקרא עד שסוקרים את ספרות חז"ל לרחבה ולעומקה. נשלמה סקירה של כתבי היד העבריים בכלל ושל קטעי הגניזה בפרט – חוץ מן המצויים בכרית המועצות – כדי לגבש שיטה להערכתם. נבדקה שאלת המסורת המיוחסת ל'בן-אשר, ובעית כתר ארם-צובה בפרט. נחקרה שאלת התפתחות הטכסט של הפשיטתא והוערכו כתבי היד הדרושים למהדורה. בעיות התרגומים שיצאו לאור במהדורות ביקורתיות ושהרבו לעסוק בהם – תרגום יונתן והשבעים – נסקרו מחדש לאור כלל הממצא כיום. לתרגומים שאינם מוגחים לפנינו במהדורות מדעיות נאספו חילופי גרסאות מכתבי יד או אף הוכן חומר למהדורה. לובנו שאלות טכסטואליות ופרשניות מרובות, ומקצתן כבר נדון בשנתון 'טכסטוס', שמערכת המפעל יצרה אותו למטרת בירורים כאלה. כך זה משקף אפוא את הצעותינו בדבר עריכת החומר למדוריו במהדורתנו, ואנחנו מביאים אותו בפני הקורבים לענין לעיון ולדיון.

בגלל הקשיים הטכניים שבהדפסת עברית בטיפוסיות אוחיות מרובים וכן כדי לאפשר את העיון גם למלומדים שאינם רגילים בקריאת העברית של ימינו, הדפסנו בכרך הדוגמה את רוב האפארטים באנגלית. תקוותנו שלקראת פירסום ספר ישעיהו בשלמותו תיפתרנה הבעיות הטכניות שבהדפסת המהדורה כולה בעברית.

בשעה זו של גמירה שהיא התחלה מלא לבנו רחשי תודה ולא נדע למי יאתה ראשית תהלה: למעשים או לעושים. אלו ואלו אלולא הם נשארה תכנית המפעל אות מתה. מאן המעשים – לכל לראש כבוד לנשיא ישראל המנחם יצחק בן-צבי, שליווה מפעל זה באהדה מיוחדת עד ימיו האחרונים והוא ישב בראש מועצתו

מבוא

א. תולדות נוסח המקרא בראי מערכת האפארטים*

1. מערכת האפארטים שבמהדורה זו יש בה כדי לשקף במשהו את המקורות השונים לסוגיהם ולזמניהם. שמכולם יחד למדים אנו על תולדות נוסח המקרא. החלוקה המוצעת בזה היא מעין פשרה בין פיצול מדוקדק הקובע לכל מקור או קבוצת מקורות אפארט מיוחד לבין עירוב של תיעוד שנצטבר מתקופה של קרוב לאלפיים שנה במסגרת אפארט אחד. הפרדת החומר לארבעה אפארטים נראתה כמינימום הכרחי, ועם זאת יש בה עדיין כדי לאפשר למעיין להקיף במבט אחד את התיעוד כולו.

2. כמוסבר בפתח דבר, מטרת האפארטים היא להעיר את תשומת לבו של המעיין לכל התיעוד המצוי בידינו, כדי לאפשר לו להסיק את מסקנותיו. אלא שאופיו המיוחד במינו של הטכסט המקראי בגלגוליו אינו מאפשר בניית אפארט פשוט יחסית, כמקובל במהדורת טכסט קלאסית ברגיל. בלי גוזמה מותר לומר, שאין טכסט אחר שסוגי המקורות לתיעודו מגוונים כל כך, ואשר הטיפול בכל אחד מהם צריך גיבוש דרך משלו. האמצעים המקובלים של איסוף העדים, מיונם, שיוכם למשפחותם לתולדותם עד לגילוי האבטופס הקדמון – אשר פותחו בעיקר ביחס לכתבי יד שהועתקו ונתגלגלו בלשון אחת – אינם מקדמים אותנו כאן אלא כברת ארץ². מבחינת המדע של חקר הנוסח יש במהדורה זו משום נסיון ראשון להתגבר על הבעיות המיוחדות העומדות בפני מי שמבקש לרכז במסגרת מהדורה אחת עדים בעלי אופי שונה כל כך, כפי שניתקל בהם בחקר נוסח המקרא. אחרי התמודדות יומיום במשך שנים לא־מעטות בצד המיתודי של בעיתנו, רחוק אני מאד מלהניח כי בשים לב ליותר מאלפיים שנה של התפתחות מדע הטכסטים יהיה בנסינונו זה יותר מאשר צעד בלתי ניכר בתולדות המקצוע הזה.

3. בהודמנויות אחרות³ ניסיתי להעמיד על ההבדל שבין מציאות טכסט ראשון קדמון לבין יכולתנו לגשש

גיבושם הסופי. חיבורי משנת 1960 ואילך הנוגעים למהדורה זו מסומנים כדלקמן:

TL — *Text and Language in Bible and Qumran* (1960)

BMU — "Biblical Manuscripts in the United States", *Textus* 2 (1962)

RTBT — "The Rise of the Tiberian Bible Text", *Biblical and Other Studies* 1 (1963)

TPTC — "Theory and Practice of Textual Criticism", *Textus* 3 (1963)

1. מן הגיוון נעדרים רוב הגלגולים המשניים של התרגומים,

כגון הארמני או החבשי.

2. הש' 132 *TPTC*.

3. הש' 135 f.; *TL* xi f., 156 f. *TPTC*.

* גם פרקי המבוא האלה אין לתארם בלי עבודת הצוות שעליה הם מבוססים, ובלי בירורים וויכוחים עם חבריי למערכת במשך שנים רבות, שתוצאותיהם שזורות במפעל כולו. עם זאת רובצת האחריות לנאמר רק על עורכו של כרך זה.

חבריי הרשוני לגבש דבריי כהבנתי, וכמובן אינם מחויבים לא בדיעותי ולא בסגנוני. מבראות אלו צמחו תחת ידי למעין ראשי פרקים לתקציר תולדות נוסח המקרא, ולפחות לגבי דידי מקושרים הם בחיבורי הקודמים בשטח זה, שהם בחלקם אקדמות למהדורה ולא אוכל לחזור עליהן כאן.

אין לי אפוא מנוס מלהסתמך על מה שניסיתי להראותו במקום אחר. הרמיות מפנות לעיתונות המקצועית כמקובל ול"הארץ", שבו גרדנו מספר נושאים בטרם

מבוא

דרכנו אל עבר הטכסט הזה. במקרים לא-מעטים יאפשרו מקורותינו את הקביעה, שכל התייעוד מצביע על מלה או צורה אחת ומסויימת דווקא – וכמובן גם אז לא נבעלו שערי הניחוש, מה אירע ל'נוסח הקדמון' עד שנתגלגל לצורה אחת זו. התשובה על שאלה אחרונה זו היא, כאמור, מחוץ לתחומנו, עם כל הענין הרב שיש בה לפרשן. במקרים רבים אחרים אין התייעוד שבידנו מאפשר לנו לסלול דרכנו אחורה אפילו עד למציאת צורה מסויימת אחת, ואנו נשארים תלויים בין שני גלגולים 'היפארכטיפיים', שהם לכאורה שווי-זכויות.

4. מערכת האפארטים של מהדורה זו משקפת בהכרח את המסקנות של עיונים קודמים בבעיות נוסח המקרא, היינו שמטרת השחזור של 'נוסח קדמון' אינה המטרה העליונה. העבודה המעשית באפארטים וגיבוש תאוריה הם בבחינת צבת כצכת עשויה, ומי שיוצא למרחבי ים הנוסחאות זקוק למצפן, ובלבד שמצפן זה נתחשל לו בסדנתו ונתילד לו מתוך מלאכתו⁵. אחת הבעיות החמורות ביותר שעמדו בפני בעריכת החומר היתה כיצד להגיש את הנוסחאות למיניהן ולקבוצותיהן בסדר מסוים – וסדר זה מושפע בהכרח על ידי גישתי, דעותיי ומסקנותיי על תולדות נוסח המקרא – ועם זאת להביא את החומר בכללותו לפני המעיין כך, שכל הרוצה יוכל להחזירו לאמורפיותו הראשונית. או אמור: מי שלא יקבל אף אחת מן ההנחות שעליהן מבוסס סידור החומר יוכל לגשת אל מערכת האפארטים כאל אוסף חומר גלמי. אבל כבר הדגשתי בהזדמנות אחרת⁶, שאיני גורס כי תפקידו של עורך מהדורה ביקורתית הוא אך ורק להדפיס קולציות. מתוך עבודה בלתי אמצעית במקורות נתגבש לי מה שנתגבש, ולא העלמתיו מתוך אותה אסטניסות יתרה החוששת להשפיע על הקורא. אדרבה: עצם מעשה האפארטים האלה יהיה בו – כך אני מקווה – כדי לאשש את מסקנותינו בחקר הטכסט המקראי.

5. על דרך התמצית הקצרה ביותר, כך נראים לנו הדברים⁸ – ומכך מתחייבת ההפרדה המינימלית לאפארטים: התקופה הראשונה מסתיימת בטרם כל תיעוד כתבידי⁹, ואלה אין לחדור אלא באמצעות השערות. אין חולקים כי מבחינת השתלשלות הנוסח משעת ה"ipsissima verba"¹⁰ זו התקופה המכרעת ביותר, אבל חוקר הטכסט יוכל לשער עליה רק השערות זהירות לאור השלכי המסורת בתקופה השניה (וכגון אלו יימצאו לעתים בהצעות של אפארט I)¹¹. לא כאנו למעט ערכה של אינטואיציה פרשנית, אך נחזור ונדגיש שנמנענו לחלוטין מהבאת כל השערה שאין לעגנה כלשהו באיזה מקור. שאם לא כן, אין לדבר טוֹף.

6. האפארטים מתחילים אפוא בחומר שמראשית התקופה השניה – תקופת התייעוד הכתבידי. לפי מצב ידיעותינו בשעה זו תחילתה מסביב לשנת 300 לפנה"ס, וגבול זה עומד להשתנות בשכיל הספרים השונים בהתאם למימצאים השונים ממדבר יהודה¹² – ואין צריך לומר שהכל מיחלים להקדמה נוספת.

7. המקורות מתחלקים לשתי קבוצות עיקריות – והבדל זה נחשב לנו למכריע כל כך, שעל פיו חילקנו את המימצא בין האפארטים I ו-II. מכאן החומר שנמסר לנו בהרקה מכלי אל כלי, בתרגום, ומכאן החומר שנמסר בלשון נתינתו, בלשון הקודש. ספק אם צריך להצדיק חלוקה זו: כיון שאנו עוסקים במערכת אפארטים

4. מימצאי הטיפוסים ההיפארכטיפיים הם שיכריעו בסופו של דבר לגבי קביעת מספר הזרמים הטכסטואליים שאליהם יש ליחס את החומר שבידנו. ור' להלן הע' 15, 24.

5. כל בעל תאוריה רשאי להשלות עצמו שיש ממש בדבריו. אם היא בהרהורי על תולדות נוסח המקרא מה שיתקבל על דעת אחרים, שמא היא זה משום שטרחתי לעבוד 'עבודה שחורה' בכל תחום ותחום.

6. הש' לבעיה זו TPTC 135.

7. TL XIII f., 199 f.

8. גם הפעם (הש' TL IX) ארמוז לעמדות ולמסקנות שעדיין לא נתגבשו כדי הרצאה מדעית מקיפה, ואקווה להעלותן לפרטיהן בהזדמנויות אחרות.

9. לצרכינו כאן אפשר להתעלם מבעית ההבאות הפנים-מקראיות ושאלת המסורות כפי שנתגבשו בספרים שונים

10. הש' גם TL 159.

11. בדיונו אף אין אנו נוקים כרגע לאספקטים התאורטיים של שאלת ה"oral tradition" לחקר הטכסט. (הש' RTBT פרק ד').

12. מחלוקת האסכולות השונות על מציאות 'רצונות', כפי שנתגבשה עד לעשור האחרון, נראית לי כיום תלויה במידה לא-קטנה ב'טלסקופיה' של תקופת חמש מאות שנה, החל במאה השלישית לפנה"ס, שעליהן כמעט לא ידענו דבר. יש להניח כי בויכוח שיתפתח בשנים הבאות יצטרפו הצדדים להיערך בפר-ויציות חדשות ולהפקיר כמה עמדות מלחמה מקדשות. ר' להלן הע' 15.

THE HEBREW UNIVERSITY BIBLE PROJECT

THE BOOK OF ISAIAH

SAMPLE EDITION WITH INTRODUCTION

by

M. H. GOSHEN-GOTTSTEIN

JERUSALEM 1965

AT THE MAGNES PRESS, THE HEBREW UNIVERSITY